

Mənim Qarabağım və ya

(yedinci hissə)

Tanınmış alim Hamlet İsaخانlı Qarabağ mövzusunda düşüncələrini ətraflı şəkildə qələmə alaraq bir kitab həcmində ərsəyə gətirib. Müxtəlif dillərdə nəşr olunacaq bu kitabdan gümümüzə, gündəmirimizə uyğun müəyyən hissələri oxuculara təqdim edirik.

Hamlet İSAKHANLI

1918-ci ilin 31 mart Bakı qırğını ilə bərabər, Qara yanvar (20 yanvar 1990) və Xocalı qətləmi (26 fevral 1992) da Azərbaycanın milli faciə günləri oldu. Azərbaycanın vətəniyyətində dünyəvi çox əks-səda doğurmadı. Əksinə, ABŞ Azərbaycanı cəzalandırmaq qərarına gəldi. ABŞ Kongresi müstəqillik əldə etmiş keçmiş Sovet respublikalarına maliyyə və texniki yardım göstərməyi nəzərdə tutan Azadlıq Dəstək Aktı qəbul etmişdi. Erməni lobbisinin söyi nəti-cəsində bu qanuna Azərbaycanın Ermənistanla düşmən münasibət bəslədiyi və onu blokada etdiyi səbəb göstərilirdi. Azərbaycanı ABŞ köməyi qadağan edən 907-ci bəllə əlavə edildi.

Şuşa ciddi müdafiə olunmadı və erməni orduşu Şuşaya daxil oldu (9 may 1992). Həmin ay Ermənistanla Dağlıq Qarabağ arasındakı Laçın rayonu işğal olundu. Ermənistan-Dağlıq Qarabağ dahlizi emələ gəldi. 1992-ci ilin yayında uğurlu hücum emalıyətı aparən Azərbaycan payızda ağır məğlubiyyətə düşərək Erməni qüvvələri bozi yerləri dö-yüşərək, digər yerləri müqavimətə rast gəlmədən ölə keçirdilər. BMT Təhlükəsizlik şurası 1993-cü ildə Ermənistan sithahli qüvvələrini işğal olunmuş Azərbaycan rayonlarından çıxmasını, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpasına çağırən dörd qətnəmə "resolutions" qəbul etdi. Türkiyə istisna olmaqla Ermənistanı heç kimi açmaq qınamadı; heç bir sanksiya tətbiq olunmadı. 1993-cü ilin sonu və 1994-cü ilin ilk ayları ağır döyüş gətirdi, hər iki tərəf çox canlı qüvvə itirdi. Azərbaycanın gər torpaq alma gücü yox idi. Son noticiyə Azərbaycan ağır məğlubiyyətə uğradı. Dağlıq Qarabağ və onun ətrafındakı 7 rayon erməni ordusu tərəfindən işğal edildi. Danışıqlar başlandı və Rusiyanın vasitəçiliyi ilə atəşkəs razlaşması əldə edildi (9-10 may, 1994).

Dağlıq Qarabağ münəqışsinin sülh yolu ilə həlli üçün yaradılmış Minsk qrupu 1997-ci ildə son tam şəklini aldı - Rusiya, ABŞ və Fransanın həmsədrliyi ilə fəaliyyətini genişləndirməyə çalışdı.

+++
1-ci Qarabağ savaşı noticişində Dağlıq Qarabağ və Ermənistan sanki birləşdilər, Azərbaycan və Naxçıvan arasında quru yol bağlandı. Hər iki ölkə problemlərlə üzleşdi. Dağlıq Qarabağ Ermənistanla sevincdə gətirdi, bəla da. Ermənistan dövlətinin inkişafı Dağlıq Qarabağ ermənilərinə status verilməsi məsələsinə kolğosində qaldı. Qarabağ və onun ətrafındakı Azərbaycan bölgələrinin işğalı Ermənistanın inkişafına töhfə vermədi, əksinə, mane oldu. Dağlıq Qarabağ Ermənistanı, Ermənistan Dağlıq Qarabağdan asılı qaldı... Türkiyə Ermənistanla sərəhdə bağlandı. Azərbaycanın neft və qaz zənginliklərinin qorbə dəşinməsi Ermənistan tranzit ölkəsi olmaq imkanını itirdi; bu imkanın Gürcüstan bəhrələndi.

Dənizdən dənizə Böyük Ermənistan yaratmaq, yəni tarixdə ermənilərin yaşaymış olduqları bütün torpaqları erməni idarəçiliyi altında birləşdirmə ideyası get-gedə erməni ideoloqlarının və təbliğatçıların əməli planının böyük hissəsinin idealına çevrildi. Dağlıq Qarabağın artıqlamasıyla - Azərbaycanın Dağlıq Qarabağdan çox-çox böyük olan və ermənilərin yaşadığı 7 rayon ilə birlikdə alınması Böyük Ermənistan ideyasının həyata keçə biləcəyi illüziyayı yaratdı. "İstah diş altındadır", erməni siyasətçiləri işğal edilmiş və torpaqlara azad edilmiş torpaqlar və ya təhlükəsizlik zolağı adı verib özününküləşdirmək prosesinə başladılar. Şəhər və kəndlərin adı dəyişdirildi, erməniləşdirildi. Dağlıq Qarabağ da içində olan böyük məkanı ələ həmin adla - Dağlıq Qarabağ Respublikası adı ilə dünyaya sirməyə çalışdılar. Erməni iticəmiyyətində bəla təsəvvür yarandı ki, Böyük Ermənistan qurulması yolunda böyük uğurlu addım atıldı - Ermənistan Respublikası ilə yanaşı dayanacaq, heç bir dövlət tərəfindən tanınmadısa da, varlığını sürdürən genişlənmiş Dağlıq Qarabağ Respublikası.

Qeyd. Azərbaycanca "Oyuncaq Dağlıq Qarabağ respublikası" ifadəsi işlənilirdi. Ermənistanın Azərbaycanla təcavüzünə qarşı Azərbaycanı yerli termin yaradı: Ermənistan Respublikasına Qorbi Azərbaycan deməyə başladılar...

1-ci Qarabağ savaşında qalib gəlməklə ermənilər bir tərəfdən, sanki təbii bəxş onları izləyən uğursuzluq hissindən xilas oldular, digər yandan isə işğalçı sifəti qəvvələndi. Böyük Ermənistan yolunda növbəti addım olaraq Gürcüstanın Cavaxeti (ermənicə Cavax) vilayətini Gürcüstandan fəqimə nəzərdə tutuldu. Sonrakı addımda Azərbaycanın Naxçıvan Muxtar respublikasını və nəhayət, tarixi Ermənistan torpağı saydıqları Qorbi Ermənistan, yəni Türkiyə Cümhuriyyətinin qorb vilayətlərini

ələ keçirmək planı gizli deyildi (Van, Bitlis, Diyarbakir, Harput, Sivas, Erzurum, Trabzon, Qars, Ardahan); Türkiyə vilayətlərində ermənilərin sayca çox az olması və ya yox dərəcəsinə olması bu iddialara mane olmadı. Beləliklə, "Erməni davası" - "Hay Tad" Ermənistan Respublikasının dörd qonşusundan üçünə torpaq iddiası irəli sürürdü. Əslində, uzun planda Türkiyədəki Kilikiya və İran Azərbaycanının bir hissəsinin də Böyük Ermənistanla daxil edilməsi nəzərdə tutulur.

Erməni dili, ədəbiyyatı və erməniləşmə üzrə 5-ci Panermon olimpiada iştirakçıları ilə görüşdə (23 iyul 2011) Ermənistan Prezidenti S.Sarkisyanə ünvanlanan suallar arasında "Gələcək Ermənistanın sərəhdələri necə olacaq. Ararat və Qorbi Ermənistan qaytarılacaq?" sualı da vardı. Sarkisyanın cavabı: "Bu, tamamilə sizin nəsiləndir. Düşünürəm ki, mənim nəsilim üzərinə düşünməli yerinə yetirir; 90-cı illərin əvəzləndirilməsinə Aratsay düşmənlərdən qorumaq lazım gələndə biz bunu edə bildik".

...Yəqin ki, heç bir zaman mövcud olmayacaq "Böyük Ermənistan" xəyalı ilə yaşamaq, yaşatmaq və savasmaq erməni xalqının başına bəlalər gətirmədi mi?! Bas deyilmi!?

+++
1-ci Qarabağ savaşını uzadan Azərbaycan öz neft-qaz silahını işə salmaqla iqtisadiyyatı gücləndirmək fəaliyyətinə başladı. Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev birinci növbədə qonşularla, xüsusilə Rusiya və İrənlə münasibətlərdəki qarışıqlığı sübhə və imamsızlığı aradan qaldırmağa, Türkiyə və Gürcüstanla işbirliyi gücləndirməyə nail oldu. Tam məxfi şəkildə aparılan neft-qaz danışıqlarında Prezident Heydər Əliyevin oğlu, beynəlxalq münasibətlər üzrə müxtəssis İlahəm Əliyev mühüm rol oynadığı söksizdir. Neft üzrə "Əsrin müqaviləsi"-nin uzun hazırlıq mərhələsi aparılmadan, gözənilmədən tez imzalanması Rusiyanın təəccübləndirir və müəyyən dərəcədə narahat etdi. Lakin Azərbaycanın neftinin hasilatı və neqli işində Əliyev və digər güclərin marağı Rusiyanın narazılığını neytrallaşdırdı. Azərbaycan ABŞ və Avropanın strateji marağı dərsinə çevrildi. Və hər halda, Rusiya şirkəti "Lukoil" da Əsrin müqaviləsinə yer almışdı. Əsrin müqaviləsi sonrakı çoxsaylı neft, qaz və ixrac boru sazışları yol açdı. İlahəm Əliyev prezidentliyi dövründə Azərbaycan hasilatı olan neft və qazın ixrac boru komorlori vasitəsilə Qorbə, Türkiyəyə axıdılması üzrə böyük layihələr həyata keçirdi, böyük nəqliyyat layihələrinə yazı işq yandırıldı. İqtisadi güc qazanən Azərbaycan hərbi qüdrətini artırmışdı da unutmadı.

Ter-Petrosyanın "Savaş, ya sülh" düşüncələri

Ermənistanın ilk prezidenti Levon Ter-Petrosyan Qarabağ probleminin həlli və Ermənistanın Azərbaycan və Türkiyə ilə münasibətlərinin qurulması üzərində düşüncürdü. O, terrorçu Daş-

nəksiyoun partiyasını dövlət üçün təhlükəli sayaraq ləğv etdirdi. 1996-cı ildə yenidən prezident seçilən Ter-Petrosyan, nəhayət, Azərbaycanla bu münəqışsinin bəla gətməyəcəyini anladı; bəlkə də bu fikrə daha əvvəl, addım-addım gəlmişdi.

26 sentyabr 1997-ci ildə Press-konfransda və sonra yazdığı "Savaş, ya sülh?" Düşünmə zamanı gəldi" adlı məqalədə Dağlıq Qarabağ məsələsinin həlli üçün qarışıqlıq gəzəşlərinin zəruri olduğunu barədə fikirlərini bəyan etmişdi. Onun fikirlərinin xülasəsini veriorəm: Beynəlxalq iticəmiyyət, Rusiya da daxil olmaqla, Dağlıq Qarabağın müstəqilliyini tanımaq istəmir. Biz tək Azərbaycanla deyil, bütün dünya ilə yola getmirik, biz bütün dünyanın üzünə tüpürəndə, o, bizə nə ilə cavab verəcək? Bu status-kvonu uzun müddət və ya əbadi olaraq saxlamaq mümkündürmü? Yox".

Burada Ter-Petrosyan iki səhifə bəstərdi: buna dünya iticəmiyyəti izn verməz və Ermənistanın iqtisadi potensialı da buna imkan vermir. Lakin o, daha bir mühüm səhifə uobudu: Azərbaycan status-kvonu uzun müddət saxlanmasını izn verməyəcək. Azərbaycanın iqtisadiyyatı sürətlə inkişaf edəcək və Azərbaycan gələcək, hərbi sahəni kökündən gücləndirmək imkanı əldə edəcəkdir.

Ter-Petrosyan vəziyyəti təhlil edib doğru notici çıxardı: Ermənistanın gücəzə fikrindən imtina etməsi və mümkün olanı deyil, maksimumu əldə etməyə can atması qarşılıqlı sülhünə və Ermənistanın vəziyyətinin pisləşməsinə aparən on qışa veldir. Gücəzə alternativ siyasətdir. Gücəzə ancaq daha pis olandan can qurtarmaq vasitəsidir. Toəssüf ki, biz müharibə deyil, döyüşü udmurşaq. Savaş, müharibə yalnız roqib kapitulyasiyaya edəndə uduur. Savaş və döyüşün cnyiləşdirilməsi çoxlarımla dəfələrlə beləyə salıb. Yanlış fikirlərə uyğun olmaq; on təhlükəli olan "indiyo-dək hər şey bacarmışq, deməli, qarşıda da uğur qazanacağıq, qələbə bizimlərdi" düşüncəkdir. "Bu gün neyi rədd edirik-sə, gələcəkdə onu xəbş etməli olacağıq, amma əla bilimçeyəyik, tariximizdə dəfələrlə olduğumuz ki". O vaxtdan 23 il keçdi və Ter-Petrosyanın öngörüsü, proqnozı tam təsdiqini tapdı.

Doğrudur, Ter-Petrosyan məqaləsində Dağlıq Qarabağın statusu haqqında fikrini açıq şəkildə bildirmişdir. Amma məşqələrin ruhundan və onun ifadələrindən görürük ki, o, mərhələli həlli və Dağlıq Qarabağın yüksək müxtəriyyəti statusu ilə Azərbaycan qalmasını doğru sayırdı. O, torpaq qaytarmə müstəqillik statusu almaq kimi paket həllin mümkünsiz olduğunu anlayırdı.

Ter-Petrosyanın ikiliyi yapışmaq əvəzinə, erməni siyasi elitəsi, xüsusilə Qarabağ klamını təmsil edən sonrakı iki Ermənistan prezidenti, faktik olaraq iki Azərbaycan vətəndaşı - Rober Koçaryan və Serj Sarkisyan, həmçinin, onların həmyöri olan siyasi-hərbi dostu Ter-Petrosyanı istəfə verməyə məcbur etdilər (3 fevral 1998). Dağlıq Qarabağ

